

The Evolution of the Concept of Women's Social Identity in the Thought of Contemporary Muslim Thinkers

Maryam. Kouchakzadeh¹, Khadijeh. Zolghadr^{2*}, Hadi. Beygi Malekabad², Asemeh. Ghasemi²

¹ Department Women's Studies, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

² Department of Social Sciences, SR.C., Islamic Azad University, Tehran, Iran

* Corresponding author email address: kzlghadr@hotmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Kouchakzadeh, M., Zolghadr, K., Beygi Malekabad, H., & Ghasemi, A. (IN PRESS). The Evolution of the Concept of Women's Social Identity in the Thought of Contemporary Muslim Thinkers. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The present study was conducted with the aim of understanding the evolution of the concept of women's social identity in the thought of contemporary Muslim thinkers. The significance of this topic stems from the fact that female identity in Islamic societies has consistently been a contested domain among diverse interpretations of religion, tradition, and modernity, with its reflections influencing the social, cultural, and legal policymaking in Muslim societies. The research method is qualitative and based on the grounded theory strategy, which, inspired by the social actors' approach, has engaged in content analysis of scholarly texts related to the views of contemporary Muslim thinkers. Sampling was carried out theoretically and continued until theoretical saturation was achieved. Data were collected through library studies and in-depth semi-structured text analysis, and analyzed using the three-stage coding model: open, axial, and selective coding. In this process, key concepts, relevant categories, and the relationships among them were identified and organized to formulate the final theoretical framework. To ensure the reliability of the coding, the intra-subject agreement method between two coders was employed. The findings of the research indicate that the evolution of the concept of women's social identity has emerged through the interaction of causal, contextual, and intervening factors and conceptual strategies in the thought of contemporary Muslim thinkers, and has been reflected in theoretical and social outcomes. This study, by providing an in-depth analysis of diverse perspectives on Muslim women, paves the way for designing indigenous and religious models aimed at women's empowerment and enhancing their social participation.

Keywords: Social identity, Muslim woman, contemporary Muslim thinkers, grounded theory, qualitative content analysis, conceptual transformation.

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The question of women's social identity in Islamic societies remains a deeply contested and politically charged issue. The formation and transformation of this identity often intersect with broader debates on modernity, tradition, and religious interpretation. In contexts undergoing rapid sociocultural transitions, such as Muslim-majority societies, these tensions become particularly pronounced, especially when juxtaposed with Western paradigms of gender equality. As contemporary Muslim societies attempt to reconcile religious teachings with the imperatives of modernization, thinkers have articulated diverse, and at times conflicting, perspectives on the role and identity of women. Gender identity, as a key dimension of social identity, becomes a mirror reflecting broader structural tensions between traditional values and the demands of modern life (Hakimpour, 2003). In transitional societies, identity crises frequently emerge, exacerbated by legal disparities, cultural patriarchy, role conflicts, and the pervasive influence of gender stereotypes (Mehrizi, 2003). Within the Islamic world, this confluence of factors has led to widespread debates among intellectuals who see the issue of female identity as central to the broader question of societal reform and progress (Zolfali & Ghaffari, 2009).

The study of women's identity in this context is not merely theoretical. It has direct implications for policymaking and governance. Contemporary Muslim thinkers are often situated at the crossroads of religious interpretation and social reform, and their views carry weight in legal, cultural, and political spheres. These thinkers are not monolithic: while some maintain a traditionalist position grounded in immutable religious precepts, others advocate for reinterpretation of scriptural texts in light of contemporary social needs (Khorramshad, 2003; Khosropanah Dezfali, 2017). A third group adopts a more future-oriented, contextualized engagement with modernity (Karbalaei Nazar, 2020; Sarparast Sadat, 2014). These positions often correspond to broader ideological camps—namely traditionalists, modernists, and secular reformists—each constructing different frameworks for understanding and reformulating women's identity. The dichotomy between empowerment and restriction, between progressive participation and conservative retreat, has shaped the evolution of social identity for women in Muslim contexts (Mehrpour, 2000).

This research seeks to map the evolution of the concept of women's social identity in the thought of contemporary Muslim intellectuals, analyzing the shifts in discourse and the ideological currents that underpin them. By doing so, it contributes to the ongoing debate on gender equity, cultural authenticity, and the prospects for social transformation in Muslim societies. It further seeks to understand how the dynamics of religious reinterpretation and sociopolitical development intersect, influence, and transform gendered identity in Islamic contexts. The study ultimately aims to offer a grounded theoretical model that not only captures the conceptual shifts but also provides pathways for practical policy and educational reforms related to women's empowerment.

Methods and Materials

This study employs a qualitative research design based on grounded theory methodology. It draws inspiration from the social actors' approach and aims to explore the conceptual evolution of women's social identity as articulated by contemporary Muslim thinkers. The research corpus includes scientific texts and scholarly materials that reflect the intellectual positions of influential Muslim thinkers from the late 20th century onward. Theoretical sampling was used to select texts that hold significant influence in

sociopolitical and legal discourse across the Islamic world. Data saturation was reached when no new categories emerged.

Data were collected through extensive library research and semi-structured content analysis of key texts. Using Strauss and Corbin's three-stage coding framework (open, axial, and selective coding), researchers identified conceptual themes, organized categories, and constructed the theoretical model. The reliability of coding was ensured using intra-subject agreement between two coders, achieving a minimum of 60% concordance. Analytical rigor was maintained through systematic comparisons and conceptual triangulation across texts.

Findings

The coding process led to the identification of 156 initial subthemes, which were refined and grouped into core thematic categories. These categories reveal the multidimensional nature of social identity transformation in women's roles and statuses as perceived by Muslim thinkers. Five primary domains were identified: causal conditions, contextual conditions, intervening factors, strategic responses, and conceptual outcomes. Paradigmatic coding helped to establish links among these domains, showing how political, educational, and cultural shifts post-1979 revolution significantly altered societal expectations and participation patterns among women.

Among causal conditions, revolutionary shifts and legal reforms were pivotal in prompting women's public participation, especially in civil society, education, and politics. Contextual conditions such as the Iran-Iraq war catalyzed women's engagement in previously male-dominated spheres due to labor shortages and emergent social needs. Intervening factors included legal restrictions (e.g., mandatory hijab laws), social conservatism, and role conflict, which continued to inhibit full empowerment despite broader structural changes. Strategic responses included increasing legal literacy among women, expanding educational access, promoting women's rights through reinterpretation of religious texts, and encouraging political participation.

These efforts yielded both positive and negative outcomes. On the one hand, there has been a noticeable rise in women's educational attainment, social mobility, and political involvement. On the other hand, persistent structural and cultural barriers, including legal discrimination and identity dissonance, remain. Overall, the findings suggest that the redefinition of women's social identity is an ongoing, dynamic process shaped by the interplay of religious reinterpretation, social change, and political developments.

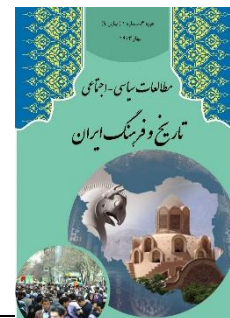
Discussion and Conclusion

This research constructs a theoretical model capturing the evolution of women's social identity in contemporary Muslim thought. It demonstrates that identity is neither fixed nor monolithic, but instead emerges from ongoing negotiations among ideological, political, and cultural forces. Traditionalist thinkers frame identity within the boundaries of divine law, seeing roles as preordained and immutable. In contrast, modernists seek to align Islamic teachings with rational, context-sensitive interpretations, advocating for reinterpretation where scriptural texts appear to contradict modern gender norms. Secular perspectives, often rooted in materialist and post-colonial critiques, view religious frameworks as historically contingent and subject to sociopolitical critique.

The study shows that the transformation of women's social identity is catalyzed by foundational events such as the 1979 revolution and the Iran-Iraq war, which disrupted traditional gender roles and

necessitated new configurations of female public engagement. Legal reforms, educational access, and shifting societal expectations have played a critical role in empowering women. However, these advances are continually mediated by enduring cultural norms and conservative interpretations of religious texts.

The findings also point to strategic pathways through which women have sought to negotiate these constraints. Among the most effective have been increased educational participation, legal reforms, and greater representation in policymaking arenas. These strategies not only amplify women's voices but also challenge entrenched gender stereotypes, gradually reshaping societal understandings of femininity, capability, and citizenship. Yet, despite these developments, institutional inertia and patriarchal resistance continue to limit progress.

سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر

مریم کوچک زاده^۱، خدیجه ذوالقدر^{۲*}، هادی بیگی ملک آباد^۲، عاصمه قاسمی^۲

۱. گروه مطالعات زنان، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

۲. گروه علوم اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: kzlghadr@hotmail.com

چکیده

اطلاعات مقاله

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

کوچک زاده، مریم، ذوالقدر، خدیجه، بیگی ملک آباد، هادی، و قاسمی، عاصمه. (در دست چاپ). سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

پژوهش حاضر با هدف فهم سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر انجام گرفته است. اهمیت این موضوع از آن جا ناشی می شود که هویت زنانه در جوامع اسلامی، همواره محل منازعه میان قرائت های گوناگون از دین، سنت و تجدد بوده و بازتاب های آن بر سیاست گذاری های اجتماعی، فرهنگی و حقوقی جوامع مسلمان تأثیرگذار بوده است. روش تحقیق، کیفی و مبتنی بر راهبرد نظریه داده بنیاد است که با الهام از رویکرد کنشگران اجتماعی، به تحلیل محتوای متون علمی مرتبط با دیدگاه های متفکران مسلمان معاصر پرداخته است. نمونه گیری به صورت نظری انجام شده و تا اشباع نظری ادامه یافته است. داده ها از طریق مطالعات کتابخانه ای و تحلیل متون عمیق نیمه ساختاریافته گردآوری شده و با بهره گیری از الگوی سه مرحله ای کدگذاری باز، محوری و انتخابی تحلیل گردیده اند. در این فرایند، مفاهیم کلیدی، مقوله های مرتبط و روابط میان آن ها شناسایی و سازماندهی شده اند تا چارچوب نظری نهایی تدوین گردد. برای اطمینان از پایایی کدگذاری، از روش توافق درون موضوعی میان دو کدگذار استفاده شده است. یافته های پژوهش بیانگر آن است که تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان، از مجرای تعامل میان عوامل علی، زمینه ای، مداخله گر و راهبردهای مفهومی در اندیشه متفکران مسلمان معاصر شکل گرفته و در قالب پیامدهایی نظری و اجتماعی بازتاب یافته است. این پژوهش ضمن ارائه تحلیلی عمیق از دیدگاه های متنوع درباره زن مسلمان، زمینه را برای طراحی الگوهای بومی و دینی در جهت توانمندسازی زنان و ارتقای مشارکت اجتماعی آنان فراهم می سازد.

کلیدواژگان: هویت اجتماعی، زن مسلمان، متفکران مسلمان معاصر، نظریه داده بنیاد، تحلیل محتوای

کیفی، تحول مفهومی

در جهان مدرن، تغییرپذیری روزافزون هویت‌های انسانی - اجتماعی، موجب جلب توجه گسترده اندیشمندان معاصر به مفهوم هویت اجتماعی و تحولات آن شده است. در این میان، هویت جنسیتی به عنوان یکی از زیرمجموعه‌های مهم هویت اجتماعی شناخته می‌شود. از آنجا که هویت جنسیتی به شدت با نقش‌های اجتماعی تفکیک‌شده و انتظارات جنسیتی گره خورده است، پابندی به کلیشه‌های جنسیتی یا مقاومت در برابر آن‌ها، اغلب بازتابی از هویت اجتماعی فرد به شمار می‌رود (Hakimpour, 2003). در جوامعی که در حال گذار از سنت به مدرنیته هستند، مسئله هویت به شکل خاص‌تری نمود می‌یابد و با چالش‌هایی همراه است که با وضعیت هویتی کشورهای توسعه‌یافته و با ثبات تفاوت دارد. این فرایند گذار، واکنش‌های اجتماعی افراد را با پیچیدگی‌هایی مواجه کرده و در برخی موارد، ساخت اجتماعی واقعیت را نیز دچار اختلال می‌سازد. نتیجه این وضعیت، بروز چالش‌های هویتی و احساس سردرگمی در میان افراد جامعه است (Mirahmadi, 2004). در این میان، جوامع مسلمان نیز در دوران معاصر با مسائل متعددی مواجه‌اند که محور اصلی بسیاری از آن‌ها زنان هستند. این مسائل از منظرهای مختلفی مورد توجه اندیشمندان قرار گرفته‌اند (Zolfali & Ghaffari, 2009). از جمله عواملی که در شکل‌گیری چالش‌های هویتی زنان نقش داشته‌اند می‌توان به تفاوت‌های حقوقی و امتیازات میان زن و مرد، نابرابری‌های اجتماعی و فرهنگی، سلطه فرهنگ مردسالار، رواج باورهای کلیشه‌ای جنسیتی، جنس‌گرایی همراه با تحقیر زن در فرهنگ عمومی، بالا رفتن سن ازدواج، افزایش تجرد، تعارضات نقشی ناشی از اشتغال، و نحوه پوشش و آرایش زنان در جامعه اشاره کرد (Mehrizi, 2003). در نتیجه، هویت اجتماعی زنان در کشورهای اسلامی طی زمان دچار تحولات چشم‌گیری شده و همین امر، موجب توجه خاص متفکران این کشورها به این موضوع گردیده است.

آنچه در میان چالش‌های نظری و فکری متفکران معاصر اهمیت پرداختن به موضوع هویت اجتماعی زنان را برجسته می‌سازد، تأثیر مستقیم و غیرمستقیم اندیشه‌های آنان بر تصمیم‌گیران و افراد اثرگذار در لایه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی، حقوقی، قضایی و فرهنگی جوامع مسلمان است. این تأثیرات، طی سال‌ها از مسیر جنبش‌ها و به‌ویژه ناجنیش‌ها به سطوح عمومی جامعه راه یافته و موجب شکل‌گیری و جهت‌دهی به بسیاری از تحولات حقوقی، اجتماعی و سیاسی شده‌اند. در این مسیر، مفهوم «متفکر معاصر» و نیز «روشنفکر» به عنوان کانون‌های مفهومی کلیدی مورد توجه قرار می‌گیرند. تعریف دقیقی از روشنفکری وجود ندارد، اما به‌طور کلی، روشنفکر کسی است که به تفکیک میان پدیده‌ها و به دآوری عقلانی در امور اجتماعی، فرهنگی و سیاسی می‌پردازد. روشنفکران معمولاً از میان طبقه تحصیل‌کرده جامعه برمی‌خیزند و دغدغه‌هایی انسانی، ارزشی و اجتماعی دارند. آنان در مواجهه با مسائل حساس و بنیادین جامعه خویش، موضع‌گیری فعالانه دارند و نسبت به آینده جامعه خود احساس مسئولیت می‌کنند (Khorramshad, 2003; Khosropanah Dezfuli, 2017). متفکر معاصر نیز کسی است که زیست‌جهان زمان خود را به رسمیت می‌شناسد، تمایزات آن را از دوران‌های پیشین درمی‌یابد و در عین حال، با حفظ فاصله انتقادی از حال، در زمانه خود تحلیل‌گر و آینده‌نگر باقی می‌ماند (Sarparast Sadat, 2014). این نوع تفکر، ضمن درک و تنفس در افق معنایی روزگار خویش، می‌کوشد از آن فراتر رود و امکان گسست میان گذشته، حال و آینده را فراهم آورد (Karbalaee Nazar, 2020).

درک و تحلیل سیر تاریخی تحولات هویتی زنان در ایران، به‌ویژه پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، بستر مناسبی برای بررسی جریان‌های اندیشه‌ورز مختلف فراهم می‌آورد و تحلیل جایگاه زن در جامعه پس از انقلاب، به میدانی برای تقابل یا تعامل میان قرائت‌های مختلف از دین و مدرنیته تبدیل شد. این تقابل، در قالب سه جریان فکری سنت‌گرا، تجددگرا و تمدن‌گرا در میان متفکران مسلمان معاصر بروز یافت. هر یک از این جریان‌ها با استناد به مبانی دینی، برداشت‌های خاص خود را در باب هویت زن ارائه کرده‌اند (Mehrpour, 2000) و در نتیجه، سیر

تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان را در بستر اندیشه‌های اسلامی بازتعریف کرده‌اند. این بازتعریف، نه تنها ماهیت هویت زنانه در گفتمان دینی را دستخوش تغییر کرده، بلکه تأثیرات عمیقی بر سیاست‌گذاری‌های اجتماعی، حقوقی و فرهنگی برجای گذاشته است.

در یک سطح کلان، مسئله هویت اجتماعی زنان در ایران پس از انقلاب، به عرصه‌ای برای رقابت و یا گفت‌وگو میان دو قرائت عمده از اسلام تبدیل شده است: نخست، قرائت محدودساز که تأکید آن بر حفظ نقش‌های سنتی و خانوادگی زنان است؛ و دوم، قرائت توانمندساز که زنان را عناصر مؤثر در توسعه جامعه دینی و انسانی قلمداد می‌کند. با وجود تمایز این دو دیدگاه، هر دو در تحلیل نهایی خود، با چالش‌هایی روبه‌رو هستند که از عوامل حقوقی، فرهنگی، مذهبی، تاریخی، سیاسی و اقتصادی نشأت می‌گیرند. بی‌توجهی به هر یک از این عوامل، موجب خواهد شد که تحلیل مسئله زنان ناقص، و راه‌حل‌های ارائه‌شده ناکارآمد باشند. از این منظر، توانمندسازی زنان و دستیابی به هویت اجتماعی پویا و مشارکت سیاسی پایدار، مستلزم فراهم‌سازی بسترهای فرهنگی، حقوقی و ساختاری مناسب است. حقوق زنان نه تنها باید آموزش داده شود، بلکه باید درونی‌سازی و تمرین گردد تا به کنشی واقعی و نهادینه بدل شود. مشارکت زنان در فضای عمومی، نیازمند تقویت ظرفیت‌های گفت‌وگو، چانه‌زنی مدنی و شکل‌گیری فرهنگ مطالبه‌گری مؤثر است. این امر زمانی محقق می‌شود که فضای فرهنگی جامعه، با حمایت نخبگان فکری اعم از مردان و زنان، به‌سوی گفت‌وگویی خالی از تنش و مبتنی بر عدالت و عقلانیت سوق یابد. زنان، به‌عنوان نیمی از سرمایه انسانی جامعه، باید در فرایند تصمیم‌سازی، سیاست‌گذاری و مدیریت کلان نقش‌آفرینی کنند؛ چرا که مشارکت آنان، افزون‌بر اینکه شاخصی از توسعه‌یافتگی جوامع محسوب می‌شود، گامی ضروری در راستای تحقق عدالت جنسیتی، ارتقای سرمایه اجتماعی و افزایش انسجام ملی است. واقعیت آن است که در جامعه ایران، هنوز الگویی جامع، علمی و کارآمد برای ارتقای منزلت سیاسی و اجتماعی زنان طراحی نشده است. فقدان چنین الگویی، موجب شده که حقوق زنان در سطح گفتمان باقی بماند و در سطح عمل، با موانع ساختاری و مقاومت‌های فرهنگی مواجه شود. طراحی این الگو، به‌ویژه با توجه به ویژگی‌های خاص نظام جمهوری اسلامی ایران، می‌تواند در جهت توانمندسازی واقعی زنان گام بردارد. در هر جامعه‌ای که قصد توسعه همه‌جانبه دارد، بهره‌مندی زنان از حقوق برابر و فرصت‌های عادلانه، بخشی اجتناب‌ناپذیر از فرآیند توسعه محسوب می‌شود. این مسئله، در عین حال که به تحقق برابری و عدالت کمک می‌کند، بستری برای رعایت کامل حقوق بشر فراهم می‌آورد.

مشارکت فعال زنان در تصمیم‌گیری‌ها، نه تنها برای حفظ منافع زنان، بلکه برای تأمین منافع کل جامعه ضرورت دارد. توانمندسازی زنان و بالفعل‌سازی ظرفیت‌های بالقوه آنان، به‌ویژه در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اقتصادی، زمینه‌ساز رشد، پویایی و پایداری توسعه در جامعه خواهد بود. هیچ جامعه‌ای نمی‌تواند به توسعه‌ای پایدار، عادلانه و متوازن دست یابد، مگر آن که نیمی از جمعیت خود را در تمام سطوح و فرآیندهای توسعه مشارکت دهد. در این میان، تبیین جایگاه زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر، به‌ویژه با تأکید بر تعالی انسانی زن و رفع موانع اجتماعی و تفسیری، از پیش‌نیازهای توانمندسازی زنان است.

چالش اصلی در بیان این مسئله آن است که با وجود اهمیت و ضرورت مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی، در بسیاری از جوامع اسلامی، موانع فرهنگی، مذهبی، سیاسی و ساختاری گسترده‌ای وجود دارد که مانع تحقق حقوق برابر و نقش‌آفرینی زنان شده‌اند. این موانع، که گاه با تکیه بر برخی تفاسیر نادرست از متون دینی و فرهنگی توجیه می‌شوند، جایگاه اجتماعی زنان را در محدوده‌های سنتی و غیرپویا نگه داشته‌اند. در جوامع اسلامی، چالش‌هایی همچون تفاسیر متفاوت و گاه متضاد از منابع دینی، نگرش‌های محافظه‌کارانه درباره نقش زنان، و مقاومت‌های ساختاری در برابر تغییر، از جمله موانعی‌اند که مسیر توانمندسازی زنان را با دشواری همراه کرده‌اند. از این‌رو، پژوهش حاضر در پی آن است که با تحلیل سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر، به بررسی چالش‌ها و فرصت‌های پیش روی توانمندسازی زنان در عرصه‌های اجتماعی، سیاسی و حقوقی در جوامع اسلامی بپردازد. این بررسی،

از منظر نظری و کاربردی، می‌تواند زمینه‌ساز طراحی الگوهایی بومی، دینی و کارآمد برای ارتقای منزلت و نقش زنان در فرآیند توسعه و تحقق عدالت اجتماعی باشد.

چارچوب نظری

در چهارچوب نظری هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر، دیدگاه‌های مختلفی وجود دارد که در یک تقسیم‌بندی کلی می‌توان آن‌ها را به سه رویکرد سنت‌گرایان، تجددگرایان و سکولار تقسیم کرد. هر یک از این رویکردها نگرش خاصی به هویت زنان دارند و بر اساس مبانی فکری خاص خود، تعاریف و الزامات مختلفی را برای جایگاه زنان در جامعه ارائه می‌دهند.

الف) سنت‌گرایان

سنت‌گرایان در اندیشه خود، بر اساس باورهایی خاص به هویت زنان نگاه می‌کنند که برخی از مهم‌ترین مبانی فکری آن‌ها به شرح زیر است: اولاً، آن‌ها معتقدند که خداوند به عنوان قانون‌گذار، قوانین را برای تمام جوانب زندگی بشر مشخص کرده و این قوانین به‌وسیله پیامبران به مردم ابلاغ شده است (Mojtahedi Shabestari, 2002). این دیدگاه تأکید دارد که قوانینی که خداوند به بشر ابلاغ کرده، نه تنها به اصول کلی و ارزش‌های پایدار اشاره دارند، بلکه جزئیات زندگی انسانی را نیز در بر می‌گیرند. دوم، سنت‌گرایان بر این باورند که هر چیزی در طبیعت و جامعه باید در جایگاه طبیعی خود قرار گیرد و تغییر در این جایگاه‌ها به مصلحت نیست. در نتیجه، آن‌ها این وظیفه را به عهده انسان می‌گذارند که این وضعیت طبیعی را شناسایی کرده و مطابق آن عمل کند (Mojtahedi Shabestari, 2004). سوم، سنت‌گرایان با توجه به آموزه‌های دینی، عقل بشر را ناقص و تجربه انسان را خطاپذیر می‌دانند و بر این باورند که در صورت تعارض میان یافته‌های عقلانی و دینی، آموزه‌های دینی باید بر عقل و علم ترجیح داده شوند (Ghoreishi). این دیدگاه همچنین بر لزوم احتیاط در انجام کارهایی که شرع در آن‌ها دستوری واضح ندارد، تأکید دارد و برای مسائل زنان که در زمان پیامبر اسلام مطرح نبوده‌اند، نتیجه‌گیری می‌شود که اصل بر حرمت است (Hosseini Tehrani, 1984, 1995). در نتیجه، سنت‌گرایان به بازخوانی و تفسیر آیات دینی از منظر شرایط اجتماعی و تاریخی معاصر نمی‌پردازند و به جای آن به ثابت بودن شریعت و ضرورت بازسازی جامعه طبق الگوهای دینی تأکید دارند (Hakimpour, 2003).

این رویکرد سنت‌گرا به‌طور خاص بر تفاوت‌های ذاتی بین زنان و مردان تأکید دارد و این تفاوت‌ها را نه تنها طبیعی، بلکه در راستای عدالت الهی می‌داند. به‌طور مشخص، سنت‌گرایان باور دارند که زنان به‌طور ذاتی از نظر عقلانی و احساسی متفاوت از مردان هستند و این تفاوت‌ها در تقسیم وظایف اجتماعی و خانوادگی، مانند جهاد، قضاوت و حکومت، که به مردان اختصاص می‌یابد، و در مقابل وظایف عاطفی و تربیتی که به زنان واگذار می‌شود، انعکاس دارد (Bandezadeh, 2003). همچنین، در این دیدگاه زنان عمدتاً در نقش‌های وابسته به مردان مانند همسر و مادر شناخته می‌شوند و هویت اجتماعی آن‌ها از روابط اقتدارگرایانه در خانواده شکل می‌گیرد. در واقع، زنان در جوامع سنت‌گرا هویت خود را از طریق ازدواج و ایفای نقش‌های مادری و همسری می‌یابند و هویت فردی مستقل از اراده مردان ندارند. در جمع‌بندی کلی، سنت‌گرایان برای زنان هویت مستقل و پایگاه فردی قائل نیستند و به جای آن، تمامیت هویت زنان را در وابستگی‌های اجتماعی و خانوادگی می‌بینند.

ب-تجددگرایان

تجددگرایان بر آن نیستند که سنت‌ها را به‌طور اساسی تغییر دهند، بلکه معتقدند باید در آن‌ها بازنگری صورت گیرد و در این بازنگری، ویژگی‌های زمانی، مکانی و عرف جامعه لحاظ شود تا شریعت بتواند با تحولات اجتماعی همگام گردد و به نیازهای واقعی افراد پاسخ دهد. این گروه تنها خواستار اصلاح سنت‌ها در تعامل با دنیای مدرن هستند و تغییرات بنیادین در سنت‌ها را نپذیرفته‌اند (Hakimpour, 2003). تجددگرایان بر این باورند که خداوند قانون‌گذار اصلی است و اصول کلی و برخی جزئیات را تعیین کرده است، در حالی که تشخیص

جزئیات به عقل انسان سپرده شده است. عقل انسان قادر است با در نظر گرفتن اصول کلی شریعت، حکم جزئیات را استخراج کند (Shams al-Din, 2003). این دیدگاه از تعارض عقل و شرع نیز جلوگیری می‌کند و در صورت بروز چنین تعارضی، تجددگرایان معتقدند که باید حکم عقل را بررسی کرده و در صورت قاطع بودن حکم عقل، نصوص قرآن و حدیث را به گونه‌ای تأویل کنند که با مصلحت حکم عقل تطابق داشته باشد (Fadlallah, 2004a, 2004b).

تجددگرایان همچنین بر این باورند که احکام شریعت تابع مصالح و مفاسد است و عقل انسانی به تشخیص حسن و قبح افعال تواناست (موسوی بجنوردی، ۱۳۸۱: ۱۵). از این رو، آن‌ها برای هر موضوعی که در شرایط خاص و متناسب با زمان و مکان آن مطرح می‌شود، اجتهاد پویا را لازم می‌دانند. از این رو، آن‌ها برای مسائلی مانند حقوق زنان نیز با توجه به تغییرات اجتماعی و فرهنگی زمان، به بازنگری در قوانین اعتقاد دارند. در این چارچوب، تجددگرایان معتقدند که هیچ نص دینی ثابت و ایستای معنوی وجود ندارد، بلکه نصوص دینی باید با توجه به مقتضیات زمان و مکان، در کنار علم و دانش‌های روز، تفسیر و تأویل شوند تا به اجتهاد جدیدی دست یابند (Shams al-Din, 2003). این نگرش به تغییرات و تحولات فرهنگی و اجتماعی در مورد حقوق زنان، مخصوصاً در عرصه‌های سیاسی و اجتماعی، تأثیرگذار است. تجددگرایان به تساوی زن و مرد در آفرینش، عقل، ایمان و ماهیت معتقدند و می‌گویند که زنان و مردان از نظر انسانی و معنوی برابرند و هیچ فردی بر دیگری برتری ندارد (Fadlallah, 1999). به همین دلیل، تجددگرایان هم‌راستا با اصل مشارکت اجتماعی، از زنان خواسته‌اند که به‌طور فعال در جامعه مشارکت داشته باشند و در تمامی عرصه‌های اجتماعی و سیاسی حضور یابند. از نظر آن‌ها، این امر نه تنها حقوق زنان را به رسمیت می‌شناسد بلکه موجب تکمیل نقش‌های اجتماعی و سیاسی مردان نیز می‌شود و در نهایت به شکل‌گیری جامعه‌ای پیشرفته و هماهنگ منجر خواهد شد.

ج) سکولار

در دولت‌های سکولار، رویکردهای اسلام‌گرا نسبت به سیاست‌های سکولار و استفاده‌ی هیئت حاکمه از روش‌های مختلف برای انکار، تحقیر یا اختلال در به رسمیت شناختن هویت زنان مدافع ارزش‌های دینی، بستگی به میزان اقتدارگرایی این حکومت‌ها دارد. این رویکردها در کشورهای مختلف می‌تواند معتدل یا رادیکال باشد. یکی از مهم‌ترین رویکردهای رادیکال، رویکرد سلفی است که جامعه مطلوب را جامعه صدر اسلام می‌داند. در این دیدگاه، جامعه اسلامی به‌طور بنیادین از دیگر جوامع غیردینی متمایز است و الگویی ثابت و از پیش مشخص برای آن وجود دارد که از سوی فقها و عالمان مرد شریعت‌نگاری شده است. از آنجا که این احکام الهی و فراتر از درک بشر هستند، بازاندیشی در آن‌ها ممکن نیست و تنها راه حفظ جامعه اسلامی، پیروی از این قواعد الهی است. این اندیشمندان سیاست‌های غیردینی حکومت‌های سکولار را بر اساس اصول معرفت‌شناختی خاص خود تبیین می‌کنند که شامل موارد زیر است:

دین ساخته و پرداخته ذهن انسان است و روندی تاریخی دارد.

برای کسی که بخواهد درباره دین با نگرش مثبت صحبت کند، باید آن را انسانی و زمینی بداند.

دین باید با تحولات اجتماعی تطبیق یابد و این تغییر باید بر اساس نسبی‌گرایی مادی باشد، نه اجتهاد.

دین تنها در خدمت سیاست است و اقتصاد تعیین‌کننده مسیر تاریخ است.

رجال دینی همواره تحت سلطه قدرت‌های سیاسی و اقتصادی بوده‌اند.

دین مانع پیشرفت است و باید از زندگی زنان کنار گذاشته شود.

این دیدگاه به جای مطالعه خودِ اسلام، بیشتر به «درباره» اسلام پرداخته و انتقاداتی به آن وارد می‌شود. اندیشمندان اسلام‌گرا تأکید دارند که جامعه برای اداره امور به تولید و تقویت ایدئولوژی سیاسی نیاز دارد که همزمان هم اخلاقی و هم سیاسی باشد. از زمان رنسانس، غرب

به تدریج به سکولاریسم روی آورده و این روند انسان را از سرچشمه دین و تقدس الهی دور کرده است. نتایج این رویکرد به ظهور تجربه‌گرایی در علم و جنبش فمینیسم منتهی شده که شعارهایش همچون «زنان بدون مردان» و ترویج همجنس‌گرایی و دیگر مسائل به‌دنبال تحولی در روابط اجتماعی زنان است. این رویکرد موجب سرکوب کار خانگی، گسترش استثمار زنان توسط نظام سرمایه‌داری و فروپاشی نهاد خانواده شده است.

اسلام‌گرایان بر این باورند که جوامعی که سیاست‌شان اسلامی است، باید اخلاق اسلامی را داشته باشند و معیار حقوق و تکالیف باید شرع باشد. در این راستا، جایگزینی مفاهیم علمی به جای وحی الهی موجب از بین رفتن اصول ثابت و الهی می‌شود. در دولت‌های سکولار معتدل، رویکرد اجتهادگرا در میان فعالان حقوق زن رواج دارد، که به معنای بازاندیشی دین‌محور در مسائل زنان است. این دیدگاه منتقد دیدگاه‌های سنتی در کلام، فقه، تفسیر و حدیث است و معتقد به ضرورت عصری‌سازی اندیشه اسلامی می‌باشد.

بر اساس این رویکرد، بازنگری در اصول فقه با توجه به شرایط اجتماعی و اقتصادی و با تأکید بر توسعه مادی زنان، برابری جنسیتی و حفظ ارزش‌های دینی از ضروریات است. این رویکرد تفاوت‌هایی با تجددگرایی دارد که در آن تجددگرایان به اصالت ذات ایمان ندارند. هنگام سخن گفتن از حقوق بشر در اسلام، باید سه نکته ضروری را در نظر گرفت: نخست، تعالیمی که کلیات شریعت اسلامی را بیان می‌کنند؛ دوم، نصوصی که به بیان احکام جزئی آن می‌پردازند؛ و سوم، مقاصد عقلی و شأن نزول این احکام. براساس قاعده فوق، فقها اجتهادهای متفاوتی درباره حقوق زنان در جامعه اسلامی بیان کرده‌اند؛ برای نمونه در خصوص سهم ارث می‌توان به فتوای بعضی از فقیهان کشور مراکش در سده گذشته اشاره کرد که فتوا به نداشتن سهم ارث برای زنی می‌دادند که ازدواج کرده باشد تا بدین طریق از وقوع کشمکش در میان قبایل نواحی کوهستانی آن کشور جلوگیری کنند. در حالی که برخی دیگر از فقیهان در این کشور، برعکس، سهم ارث زن شوهردار را به میزان نصف ماترک مرد می‌دانند. این حکم براساس رسم رایج در مناطقی است که زن شریک مرد در کار و تولید است (Shahroor, 2016).

درونی‌کردن ارزش‌های اسلامی میان زنان مسلمان در رقابت با ارزش‌های فمینیسم لیبرال در شرایطی امکان‌پذیر است که به‌طور دقیق مفاهیم کلیدی نظیر «برابری جنسیتی» مورد بازاندیشی فقها قرار گیرد. حداد (۱۳۹۶) برای مرتبط کردن مسلمانان با فرآیند تجدد، میان آنچه در اسلام بیان شده و آنچه اسلام بدان سبب آمده است، تفاوت قائل می‌شود و می‌گوید: «آنچه اسلام آورده، متعلق به وضعیت جاهلیت است؛ از این رو، احکامی که وضع کرده اقرار به آن وضعیت است و آن را تعدیل می‌کند؛ اما تا زمانی که آن وضعیت باقی بماند، پابرجا است. با از بین رفتن شرایط آن زمان، احکام آن نیز از بین می‌رود (Haddad Adel, 2017). به این ترتیب از بین رفتن احکامی که در زمان جاهلیت موضوعیت داشته، به اسلام ضرری نمی‌رساند. اما آنچه اسلام به سبب آن آمده، گوهر و معنای اسلام است و با جاودانگی آن، جاودان باقی می‌ماند. مسائلی از قبیل توحید، اخلاق نیکو، عدالت و برابری از جمله دسته اخیرند. از جهت دیگر، تمامی شریعت‌ها در عمق گوهر خود به دو امر بزرگ بازمی‌گردند: اخلاق برابری و نیاز انسان به زندگی. اسلام این دو امر را تأیید و تعدیل می‌کند تا در زندگی با یکدیگر تعارض پیدا نکنند. اما به دلیل فقه عقب‌افتاده در برخی جوامع اسلامی، مفهوم برابری در حوزه زنان بازاندیشی نشده است» (Shahroor, 2016).

روش پژوهش

روش پژوهش حاضر کیفی و مبتنی بر راهبرد نظریه داده‌بنیاد است. این پژوهش با الهام از رویکرد کنشگران اجتماعی، در پی فهم سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر بر اساس نظرات، تفاسیر و تعاریف کنشگران از این مفهوم بوده است. داده‌های پژوهش از طریق تحلیل محتوایی متون علمی گردآوری شده و بر مبنای اصول نظریه داده‌بنیاد مورد تحلیل قرار گرفته‌اند. جامعه آماری پژوهش شامل متون مرتبط با اندیشه‌های متفکران مسلمان معاصر در قرن حاضر است که براساس میزان اثرگذاری آن‌ها بر تصمیم‌سازان

حقوقی، اجتماعی و سیاسی ایران انتخاب شده‌اند. نمونه‌گیری بر مبنای شیوه نمونه‌گیری نظری انجام گرفته و تا زمان دستیابی به اشباع نظری ادامه یافته است؛ به گونه‌ای که در تحلیل داده‌ها، تکرار اطلاعات و عدم ظهور مقوله‌های جدید مشاهده شد.

به منظور اطمینان از پایایی داده‌ها، از روش توافق درون موضوعی میان دو کدگذار استفاده شد. در این راستا، پژوهشگر به همراه یک دانشجوی مقطع دکتری که در زمینه هویت اجتماعی تخصص داشت، چهار تحلیل محتوایی را به طور مستقل کدگذاری کرده و میزان توافق بین آن‌ها محاسبه گردید. معیار قابل قبول برای توافق درون موضوعی، ۶۰ درصد یا بیشتر در نظر گرفته شد. تحقیق کیفی به سبب ماهیت اکتشافی خود زمانی بسیار سودمند است که مطالعات پیشین درباره موضوع محدود بوده و نیاز به درک عمیق‌تری از پدیده احساس شود. در این پژوهش، به جای تبیین کمی روابط بین متغیرها، به کشف و توصیف معانی و مضامین مستتر در متون پرداخته شده است. رویکرد کیفی به کاررفته مبتنی بر استدلال استقرایی بوده و تلاش شده است مفاهیم و نظریات از دل داده‌ها استخراج شود. بدین ترتیب، پژوهش حاضر بر مبنای تحلیل محتوایی متون و با هدف کشف الگوهای مفهومی و تبیین تحولات نظری در خصوص هویت اجتماعی زنان مسلمان معاصر انجام گرفته است.

گردآوری داده‌های این پژوهش به دو شیوه انجام شده است. نخست، مطالعات کتابخانه‌ای از طریق مراجعه به اسناد، مدارک و جستجو در منابع اینترنتی با هدف شناخت پیشینه پژوهش و ادبیات نظری مرتبط با سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر صورت گرفت. دوم، تحلیل محتوایی متون عمیق نیمه‌ساختار یافته که با طرح سؤالات کلی درباره پنج مقوله اصلی شامل عوامل علی، شرایط زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر، راهبردهای مؤثر و پیامدهای حاصل از تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر انجام شد. با پیشرفت فرآیند تحلیل محتوایی و براساس یافته‌های جدید، سؤالات به تدریج دقیق‌تر و جزئی‌تر شدند. به طور کلی، تحلیل محتوایی متون، ابزار اصلی گردآوری داده‌ها در این پژوهش را تشکیل داده است.

تحلیل داده‌ها براساس الگوی سه‌مرحله‌ای کدگذاری باز، محوری و انتخابی، مطابق با مدل استراوس و کوربین (۱۹۹۰) صورت گرفت. کدگذاری و تحلیل داده‌ها به صورت همزمان با گردآوری آن‌ها انجام شد تا امکان نمونه‌گیری نظری فراهم گردد. در مرحله کدگذاری باز، پژوهشگر با مرور مکرر داده‌ها، مفاهیم مستتر را بدون پیش‌فرض قبلی استخراج نمود. هدف از این مرحله، شناسایی حداکثری کدها و طبقه‌بندی اولیه مفاهیم بود. در این فرایند، کلمات و عبارات کلیدی متون به عنوان کدهای اولیه در نظر گرفته شدند و داده‌های جدید به صورت مقایسه مداوم با داده‌های پیشین بررسی گردیدند. در مرحله کدگذاری محوری، پژوهشگر مفاهیم اولیه را دسته‌بندی کرده و ارتباط میان آن‌ها را شناسایی نمود. کدهای مشابه در قالب طبقات یکپارچه شدند و طبقات به گونه‌ای سازماندهی گردیدند که هر یک متمایز از دیگری باشند. در این مرحله پیوندهای مفهومی میان داده‌ها آشکار و روندهای نظری آغاز شد. نهایتاً در مرحله کدگذاری انتخابی، پژوهشگر با تمرکز بر طبقات اصلی، به تدوین چارچوب نظری پرداخت و طبقه یا طبقات مرکزی که سایر مقوله‌ها به آن‌ها باز می‌گشتند را شناسایی کرد. این فرایند موجب پالایش داده‌ها و انسجام نظریه نهایی گردید.

با توجه به ماهیت پژوهش و شیوه تحلیل داده‌ها، این تحقیق از نوع کیفی با راهبرد نظریه داده‌بنیاد است که مبتنی بر استدلال استقرایی به کشف مفاهیم و ارائه چارچوب نظری از دل داده‌ها پرداخته است. در راستای اطمینان از پایایی داده‌ها، روش توافق درون موضوعی میان دو کدگذار به کار گرفته شد. برای این منظور، یک دانشجوی دکتری در حوزه هویت اجتماعی به عنوان کدگذار دوم انتخاب شد و پژوهشگر به همراه وی چهار متن را به طور مستقل کدگذاری نمودند. میزان توافق درون موضوعی بین دو کدگذار محاسبه شد و توافق ۶۰ درصد یا بالاتر به عنوان معیار پایایی مورد قبول قرار گرفت. تحلیل محتوایی متون در این پژوهش از طریق کدگذاری دقیق، طبقه‌بندی مفاهیم

و نهایتاً تدوین مدل مفهومی انجام گرفته است تا درک عمیق تری از سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر حاصل شود.

یافته‌های پژوهش

در این پژوهش، برای تحلیل کیفی داده‌ها از روش کلایزی بهره‌برداری شد که بر مفاهیم و مضامین اصلی به‌عنوان واحد تحلیل تمرکز داشت. فرآیند کدگذاری داده‌ها در دو مرحله انجام شد. ابتدا با استفاده از کدگذاری محوری، سعی بر استخراج مضامین اصلی و فرعی از متون مصاحبه‌ها شد. این تحلیل‌ها منجر به شناسایی ۱۵۶ مضمون فرعی شد که سپس پالایش و دسته‌بندی شدند تا در قالب مضامین اصلی قرار گیرند. این مضامین اصلی، ابعاد گوناگون و کلیدی تحول مفهوم اجتماعی زنان را در اندیشه متفکران مسلمان معاصر به‌طور دقیق روشن ساختند و به‌عنوان محورهای اساسی برای تحلیل تحولات اجتماعی و نظری در بخش کیفی پژوهش به‌کار گرفته شدند. در راستای تحلیل داده‌ها، از رویکرد پارادایمی استفاده شد که به‌شکل سیستماتیک روابط و تعاملات میان مضامین مختلف را شناسایی می‌کند. در این رویکرد، وضعیت کنونی زنان از منظر اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در کنار عوامل تأثیرگذار بر این وضعیت به‌طور جامع بررسی شد. این شیوه تحلیلی، امکان درک عمیق تری از تغییرات و تحولات در مفهوم اجتماعی زنان و نظریات متفکران مسلمان معاصر را فراهم می‌آورد و به‌شکلی ساختارمند به تحلیل و فهم تحولات اجتماعی در این حوزه می‌پردازد.

بر اساس یافته‌های پژوهش تحول اجتماعی زنان در اندیشه‌های متفکران مسلمان معاصر، فرآیندی پیچیده و چندبعدی است که تحت تأثیر عوامل فرهنگی، دینی، سیاسی و اقتصادی شکل گرفته است. به صورت خلاصه کدگذاری تحول مفهوم اجتماعی زنان را می‌توان به صورت جدول ۱ نشان داد.

جدول ۱

کدگذاری تحول مفهوم اجتماعی زنان

کد مولفه	کد مولفه اصلی	نام کد	مولفه فرعی	مفاهیم (عبارات)
T۱	تحول مفهوم اجتماعی زنان	تحول اجتماعی زنان	تأثیر تحولات سیاسی و اجتماعی	مشارکت اجتماعی، نقش‌آفرینی سیاسی، افزایش حضور، گسترش فعالیت‌های مدنی، تغییر تدریجی جایگاه
T۲	تحول اجتماعی زنان			پذیرش اجتماعی، کاهش مقاومت فرهنگی، تغییر کلیشه‌های جنسیتی، افزایش حمایت اجتماعی، تغییر در هنجارهای سنتی
T۳		ارتقای جایگاه زنان	تغییر نگرش جامعه نسبت به حضور زنان	توانمندسازی، حقوق برابر، افزایش فرصت‌ها، اصلاح قوانین، حمایت از حقوق زنان
T۴				افزایش مسئولیت‌پذیری، نقش‌های مدیریتی، گسترش فعالیت‌های اقتصادی، توسعه اجتماعی زنان
T۵		گسترش آموزش زنان	-افزایش سواد و تحصیلات زنان در ایران	رشد تحصیلی، فرصت‌های آموزشی، پیشرفت علمی، توانمندسازی از طریق آموزش، کاهش شکاف تحصیلی
T۶				-تحصیلات عالی، دسترسی به آموزش، پیشرفت علمی زنان، رقابت تحصیلی، کاهش نابرابری آموزشی
T۷	نقش‌آفرینی در سیاست و مدیریت	نقش‌آفرینی در سیاست و مدیریت	-افزایش مشارکت زنان در سیاست و مدیریت	ورود به نهادهای تصمیم‌گیری، افزایش سهم مدیریتی، سیاست‌گذاری زنان، مشارکت فعال، تأثیرگذاری در سطوح کلان
T۸				شکستن سقف شیشه‌ای، زنان در قدرت، تصمیم‌گیری راهبردی، افزایش سهم در حکمرانی

T۹	حفظ هویت اسلامی	-حفظ هویت اسلامی در کنار نقش اجتماعی	توازن بین سنت و مدرنیته، الگوهای اسلامی، زنان در فضای عمومی، رعایت اصول دینی، مشارکت سازگار با ارزش‌های اسلامی
W۱	تأثیر اندیشه‌های غربی و	تأثیر مثبت اندیشه‌های غربی	-تأثیر اندیشه‌های غربی در زمینه حقوق بشر و برابری جنسیتی، توجه بیشتری به حقوق زنان در جوامع اسلامی آورده است
W۲	اندیشه‌های غربی		گذار از سنت، تغییر نقش‌های جنسیتی، پذیرش زنان در اجتماع، الگوبرداری فرهنگی، افزایش آگاهی
W۳	بهره‌گیری از آموزه‌های غربی	استفاده از برخی اصول اندیشه‌های غربی در کنار حفظ اصول اسلامی	ترکیب سنت و مدرنیته، اقتباس گزینشی، اصلاحات تدریجی، پذیرش مشروط، نوگرایی در چارچوب دین
W۴			تأثیر رسانه، نقش شبکه‌های اجتماعی، جهانی‌شدن، تعاملات بین‌المللی، آگاهی حقوقی
W۵	تضاد با تضاد غرب و اسلام	تضاد اندیشه‌های غربی با ارزش‌های اسلامی	تعارض فرهنگی، چالش‌های هویتی، نقد ارزش‌های غربی، اختلاف در اصول، ناسازگاری با مبانی دینی
W۶	ارزش‌های اسلامی		-تضاد ارزش‌های غربی با هویت دینی و فرهنگی جوامع اسلامی در زمینه حقوق زنان
W۷	استعمار فرهنگی	-ترویج الگوهای غربی به‌عنوان استعمار فرهنگی	-پذیرش اندیشه‌های غربی در برخی جوامع اسلامی ممکن است هویت اسلامی را تحت تأثیر قرار دهد
W۸			•- هویت‌زدایی، تغییر ارزش‌ها، سست شدن باورهای دینی، چالش‌های اجتماعی، فاصله گرفتن از سنت
W۹	تمرکز بر حقوق فردی	-تضعیف ارزش‌های خانوادگی به‌دلیل تأکید بر حقوق فردی زنان	فردگرایی افراطی، کاهش نقش خانواده، تغییر سبک زندگی، چالش در روابط خانوادگی، تعارض بین فرد و جامعه
W۱۰	افراط در پذیرش ارزش‌های غربی	-تغییرات غیرقابل‌کنترل در نقش اجتماعی زنان	-پذیرش بی‌چون‌وچرا و افراطی ارزش‌های غربی ممکن است منجر به بحران‌های فرهنگی و اجتماعی شود
P۱	تأثیر تحولات سیاسی و زنان	محدودیت‌های سیاسی برای زنان	-پس از تحولات سیاسی، برخی محدودیت‌ها برای زنان ایجاد شده است که آزادی‌های آنان را کاهش داده است
P۲	سیاسی عدم تغییر واقعی	-بسیاری از تغییرات سیاسی در سطح شعار بوده و در عمل تأثیری در وضعیت زنان نداشته است	عدم اجرای سیاست‌ها، موانع ساختاری، مقاومت‌های فرهنگی، شکاف بین قانون و عمل، تأثیرات نمادین بدون تغییرات عینی
P۳	استفاده ابزاری از زنان در سیاست	-مشارکت زنان در سیاست بیشتر جنبه نمادین دارد	-زنان در سیاست مشارکت دارند اما تصمیم‌گیرندگان اصلی همچنان مردان هستند
P۴			-زنان در سیاست به‌صورت ابزاری برای کسب مشروعیت سیاسی در برخی کشورها به کار گرفته می‌شوند

در راستای تحلیل داده‌ها، از رویکرد پارادایمی استفاده شد که به‌شکل سیستماتیک روابط و تعاملات میان مضامین مختلف را شناسایی می‌کند. در این رویکرد، وضعیت کنونی زنان از منظر اجتماعی، فرهنگی و سیاسی در کنار عوامل تأثیرگذار بر این وضعیت به‌طور جامع بررسی شد. این شیوه تحلیلی، امکان درک عمیق‌تری از تغییرات و تحولات در مفهوم اجتماعی زنان و نظریات متفکران مسلمان معاصر را فراهم می‌آورد و به‌شکلی ساختارمند به تحلیل و فهم تحولات اجتماعی در این حوزه می‌پردازد.

الف) شرایط علی و عوامل محرک تحول اجتماعی زنان

پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، تحولات اجتماعی در ایران به‌طور چشمگیری بر وضعیت زنان تأثیر گذاشت و زمینه را برای تغییرات عمده در نقش و جایگاه آنان فراهم کرد. تحولات سیاسی و اجتماعی موجب شد تا زنان از خانه‌داری صرف به حضور فعال در عرصه‌های اجتماعی و سیاسی منتقل شوند. این تغییرات به‌ویژه در عرصه‌های آموزشی، اقتصادی و سیاسی نمود یافت و زنان توانستند به‌طور گسترده‌تری در فعالیت‌های عمومی مشارکت کنند. یکی از مهم‌ترین عواملی که در این تحول مؤثر بود، تغییرات در سیاست‌های دولتی و تغییرات فرهنگی در جامعه ایران بود. تغییرات عمده در قوانین و سیاست‌های دولتی، نظیر اصلاحات در زمینه حقوق زنان و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید، موجب گسترش فعالیت‌های مدنی و افزایش حضور زنان در عرصه‌های مختلف شد. در این راستا، زنان توانستند نقش‌آفرینی سیاسی و اجتماعی بیشتری داشته باشند و جایگاه خود را در جامعه بازتعریف کنند.

مشارکت زنان در عرصه‌های مختلف، به‌ویژه در سیاست و مدیریت، به‌دنبال تحولات اجتماعی پس از انقلاب رشد چشمگیری داشت. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه می‌گوید: "تحولات پس از انقلاب، با کاهش مقاومت فرهنگی و تغییر در کلیشه‌های جنسیتی همراه بود. با افزایش حمایت‌های اجتماعی و تغییر در هنجارهای سنتی، زمینه برای مشارکت بیشتر زنان در فعالیت‌های اجتماعی و سیاسی فراهم شد." این روند به‌ویژه در دوران جنگ تحمیلی و پس از آن، حضور زنان را در نهادهای تصمیم‌گیری و حکومتی گسترش داد و زنان توانستند به‌طور مستقیم در فرآیندهای سیاسی و اجتماعی کشور تأثیرگذار باشند.

در همین راستا، ارتقای جایگاه زنان و توانمندسازی آن‌ها از طریق آموزش و تحصیلات عالی از دیگر تحولات عمده‌ای بود که در پی انقلاب به‌ویژه در دهه‌های پس از آن در ایران شکل گرفت. یکی از مصاحبه‌شوندگان می‌افزاید: "افزایش سواد و تحصیلات زنان در ایران موجب شد تا بسیاری از زنان توانستند به فرصت‌های آموزشی و علمی دست یابند و در بسیاری از رشته‌های دانشگاهی به اکثریت برسند. این پیشرفت‌ها توانمندی‌های اجتماعی زنان را به‌شدت تقویت کرد." این تغییرات در نظام آموزشی ایران به‌ویژه در دسترسی به تحصیلات عالی، فرصت‌های جدیدی را برای زنان فراهم آورد و موجب کاهش شکاف تحصیلی میان زنان و مردان شد. به‌علاوه، تغییرات در نگرش جامعه نسبت به زنان، به‌ویژه در بعد اجتماعی و فرهنگی، موجب افزایش حمایت اجتماعی از حقوق زنان و کاهش مقاومت‌های فرهنگی در برابر حضور آنان در فضای عمومی شد. در کنار این تحولات، برخی از زنان توانستند در عرصه‌های مدیریتی و تصمیم‌گیری‌های کلان نیز به نقش‌آفرینی بپردازند. در این خصوص یکی از مصاحبه‌شوندگان اشاره می‌کند که "زنان پس از انقلاب در سطوح مختلف مدیریت و سیاست حضور پیدا کردند. این تحولات نشان‌دهنده شکستن سقف شیشه‌ای و افزایش سهم زنان در قدرت و تصمیم‌گیری راهبردی بود که پیش از آن امکان‌پذیر نبود." این امر نشان‌دهنده تغییر نگرش جامعه نسبت به توانمندی‌های زنان در مسئولیت‌های سیاسی و اجتماعی بود. این تحولات نشان‌دهنده تغییرات گسترده‌ای در زمینه اجتماعی، فرهنگی و سیاسی بود که در آن زنان ایرانی توانستند نقش‌های جدیدی را در جامعه ایفا کنند. این تغییرات، که به‌ویژه از طریق اصلاحات قانونی، حمایت‌های اجتماعی و افزایش آگاهی‌های عمومی رخ داد، به‌طور جدی جایگاه زنان را در عرصه‌های مختلف اجتماعی، اقتصادی و سیاسی تقویت کرد.

ب) شرایط زمینه‌ای: جنگ ایران و عراق و تحولات پس از آن

یکی از شرایط زمینه‌ای اساسی که تأثیر زیادی بر وضعیت اجتماعی و فرهنگی زنان داشت، جنگ ایران و عراق (۱۳۶۷-۱۳۵۹) و تغییرات پس از آن بود. جنگ، که به مدت هشت سال به طول انجامید، شرایط خاص اجتماعی، سیاسی و اقتصادی را در ایران به‌وجود آورد و زنان نیز تحت تأثیر این وضعیت قرار گرفتند. در این دوران، بسیاری از زنان نه تنها نقش‌های حمایتی در پشت جبهه داشتند، بلکه بسیاری از آن‌ها نیز در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی، نقشی فعال ایفا کردند. با آغاز جنگ، مردان به جبهه‌های نبرد اعزام شدند و زنان مجبور

به پذیرش مسئولیت‌های جدید در خانه و خارج از خانه شدند. این شرایط باعث شد تا زنان در عرصه‌های جدیدی حضور یابند و در بسیاری از موارد مجبور به پر کردن جای خالی مردان در مشاغل مختلف شدند.

جنگ و تأثیرات آن، تغییرات عمده‌ای در نگرش و وضعیت اجتماعی زنان ایجاد کرد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه می‌گوید: "در دوران جنگ، زنان به‌طور ویژه در بسیاری از کارها و وظایف اجتماعی و اقتصادی وارد شدند، و این تجربه موجب شد که جامعه به‌طور موقت نقش‌های متفاوتی از زنان را بپذیرد." حضور زنان در فعالیت‌های جنگی و پشتیبانی از جبهه‌ها، حتی در برخی موارد در حوزه‌های پزشکی، خدمات اجتماعی و صنعتی، باعث شد تا درک جامعه از توانمندی‌ها و قابلیت‌های زنان تغییر کند.

پس از پایان جنگ، ایران وارد دوره‌ای از بازسازی و تغییرات اجتماعی شد. این دوران پس از جنگ، فرصتی را برای بازتعریف نقش زنان در جامعه فراهم آورد. به‌ویژه در عرصه‌های اجتماعی و اقتصادی، زنان فرصت بیشتری برای فعالیت پیدا کردند. با افزایش نیاز به نیروی کار در پروژه‌های بازسازی و رشد صنایع مختلف، زنان به‌عنوان نیروی کار فعال وارد عرصه‌های اقتصادی شدند. این تحولات به‌ویژه در عرصه‌های آموزشی و شغلی خود را نشان داد، چرا که زنان توانستند در تحصیلات عالی، شغف به یادگیری و پیشرفت علمی را افزایش دهند و در برخی از رشته‌های دانشگاهی حتی به اکثریت برسند.

در زمینه تحولات سیاسی و اجتماعی پس از انقلاب اسلامی و جنگ، می‌توان گفت که شرایط اجتماعی ایران در این دوران تحت تأثیر سیاست‌های دولتی جدید قرار گرفت. انقلاب اسلامی به‌عنوان یک تغییر اساسی در ساختار سیاسی و اجتماعی ایران، ارزش‌های اسلامی و مذهبی را در مرکز سیاست‌گذاری‌ها قرار داد. این تحولات، که به‌ویژه بر نقش زنان در جامعه تأثیر گذاشت، شرایط فرهنگی خاصی را ایجاد کرد که بر اساس آن، زنان مجبور به پذیرش الگوهای خاصی از رفتار و نقش اجتماعی شدند. در این زمینه، برخی از محدودیت‌ها به‌ویژه در عرصه‌های شغلی، آموزشی و اجتماعی برای زنان در نظر گرفته شد.

در نهایت، بافت فرهنگی، اجتماعی و مذهبی ایران پس از انقلاب، به‌ویژه در دهه‌های نخست پس از انقلاب اسلامی، به‌گونه‌ای بود که زنان در کنار پیشرفت‌های علمی و اجتماعی، با چالش‌های جدیدی مواجه بودند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه می‌گوید: "با وجود پیشرفت‌های زیاد، فرهنگ سنتی و مذهبی در بسیاری از عرصه‌ها مانع از رشد کامل زنان می‌شد و آنان همچنان در برابر برخی تغییرات مقاومت می‌کردند." این موانع به‌ویژه در زمینه نقش‌های خانوادگی و اجتماعی زنان تأثیرگذار بود و تأکید بر نقش مادری و همسری همچنان در کنار تغییرات اجتماعی و فرهنگی ادامه داشت.

ج) شرایط مداخله‌گر: موانع قانونی، اجتماعی و فرهنگی

پس از انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، در کنار تحولات مثبت در حضور اجتماعی زنان، موانع قانونی، اجتماعی و فرهنگی زیادی برای آنان ایجاد شد که از سویی مانع از پیشرفت آنان در برخی عرصه‌ها می‌شد و از سوی دیگر فشارهای جدیدی را بر آنان وارد می‌آورد. این موانع، که به‌طور عمده در قالب محدودیت‌های قانونی و فرهنگی نمود پیدا می‌کرد، شرایط پیچیده‌ای را برای زنان در عرصه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به‌وجود آورد.

یکی از مهم‌ترین موانع قانونی برای زنان، تغییرات در قوانین و سیاست‌ها بود که برخی از آن‌ها به‌طور مستقیم بر نقش اجتماعی و اقتصادی زنان تأثیر می‌گذاشت. به‌طور مثال، تصویب قوانین مربوط به جداسازی جنسیتی در محیط‌های کاری و آموزشی، محدودیت‌هایی را در دسترسی زنان به برخی فرصت‌ها و مشاغل ایجاد می‌کرد. همچنین، قوانین مربوط به حجاب اجباری، که در پی انقلاب به تصویب رسید، شرایط اجتماعی و فرهنگی زنان را تحت تأثیر قرار داد و آنان را به پذیرش نقشی خاص در جامعه وادار کرد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این

زمینه بیان می‌کند: "این قوانین باعث شد که زنان با محدودیت‌های جدیدی در تحصیلات و شغل‌های مختلف روبه‌رو شوند، چرا که ورود به برخی عرصه‌ها بدون رعایت اصول دینی به‌ویژه حجاب، امکان‌پذیر نبود".

موانع فرهنگی و مذهبی نیز یکی دیگر از چالش‌هایی بود که زنان با آن مواجه بودند. بسیاری از انتظارات اجتماعی در ایران پس از انقلاب، بر اساس الگوهای سنتی و مذهبی شکل می‌گرفت که بر نقش مادری و همسری زنان تأکید داشت. در این زمینه، زنان همواره تحت فشار اجتماعی بودند تا به‌عنوان مادر و همسر در خانه بمانند و از فعالیت‌های بیرونی خودداری کنند. این انتظارات اجتماعی نه تنها محدودیت‌های جدی در عرصه‌های شغلی و اجتماعی ایجاد می‌کرد، بلکه موجب تحمیل بارهای سنگین روانی و اجتماعی بر دوش زنان می‌شد. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه بیان می‌کند: "پذیرش مسئولیت‌های خانگی و نقش‌های سنتی در کنار مسئولیت‌های شغلی و اجتماعی برای زنان بسیار دشوار بود. این فشارها باعث می‌شد که زنان نتوانند به‌طور کامل در زمینه‌های اجتماعی و سیاسی مشارکت کنند".

در کنار این فشارها، زنان در عرصه‌های اقتصادی و سیاسی نیز با محدودیت‌های قابل توجهی مواجه بودند. به‌طور خاص، مشارکت زنان در عرصه‌های سیاست و اقتصاد با مقاومت‌های فرهنگی و اجتماعی روبه‌رو بود. برای مثال، حضور زنان در نهادهای تصمیم‌گیری و مدیریتی به‌ویژه در سطوح کلان، با مقاومت‌های شدیدی مواجه بود که به‌نوعی از عدم پذیرش نقش زنان در سیاست ناشی می‌شد. در این زمینه، یکی از مصاحبه‌شوندگان اظهار می‌کند: "زنان برای ورود به عرصه‌های مدیریتی و سیاسی با مشکلات زیادی روبه‌رو بودند. بسیاری از تصمیمات هنوز در دست مردان بود و زنان نمی‌توانستند به‌طور کامل در فرآیندهای تصمیم‌گیری نقش ایفا کنند". این محدودیت‌ها در کنار فشارهای اجتماعی و فرهنگی، تأثیرات منفی بر فرآیند توانمندسازی زنان داشت و باعث شد که آن‌ها نتوانند در برخی از حوزه‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی به‌طور کامل نقش‌آفرینی کنند.

د) راهبردها و استراتژی‌های تغییر

در مواجهه با موانع موجود در مسیر پیشرفت زنان در جامعه ایران، راهبردهایی برای تغییر وضعیت و غلبه بر محدودیت‌ها مطرح شده‌اند که توانسته‌اند تأثیرات مثبتی داشته باشند. یکی از مهم‌ترین این راهبردها، اصلاحات قانونی بود که در جهت حمایت از حقوق زنان و برابری آنان با مردان در عرصه‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و اقتصادی انجام شد. اصلاحاتی که شامل تغییر قوانین مرتبط با حقوق زنان در خانواده، قانون کار و سیاست‌های اجتماعی بود. این اصلاحات قانونی به زنان این امکان را داد تا در بسیاری از زمینه‌ها از حقوق برابر برخوردار شوند.

آموزش‌های اجتماعی نیز از دیگر استراتژی‌های مؤثر در این مسیر بوده است. با افزایش آگاهی‌های اجتماعی و فرهنگی، زنان توانسته‌اند نسبت به حقوق و نقش خود در جامعه آگاهی بیشتری پیدا کنند و با باور به توانمندی‌های خود، گام‌های مهمی در جهت مشارکت بیشتر در عرصه‌های مختلف اجتماعی بردارند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه اشاره کرد: "آگاهی از حقوق و نقش‌های اجتماعی زنان به‌ویژه از طریق رسانه‌ها و آموزش‌های عمومی توانسته است در تغییر نگرش‌ها نقش مؤثری داشته باشد". افزایش مشارکت زنان در سیاست و تصمیم‌گیری نیز به‌عنوان یک استراتژی مهم برای تغییر وضعیت اجتماعی زنان مطرح شده است. ورود زنان به عرصه‌های مدیریتی و سیاست‌گذاری، به‌ویژه در سطوح تصمیم‌گیری، یکی دیگر از راهبردهایی بوده که موجب تغییرات مثبتی در جایگاه اجتماعی زنان شده است. در این راستا، زنان توانسته‌اند در برخی کشورها و به‌ویژه در ایران، در نهادهای تصمیم‌گیری، مقامات مدیریتی و حتی مقامات عالی‌رتبه دولتی حضور پیدا کنند. در کنار این موارد، تغییر نگرش‌های فرهنگی یکی دیگر از راهبردهای مؤثر بوده است که در جهت از بین بردن کلیشه‌های جنسیتی و افزایش پذیرش اجتماعی زنان به‌کار گرفته شد. تغییر در نگرش‌های فرهنگی جامعه، به‌ویژه در زمینه نقش زنان در خانواده و جامعه، با گذشت زمان موجب شد تا حضور زنان در عرصه‌های اقتصادی، علمی، سیاسی و فرهنگی پذیرفته شود.

افزایش تحصیلات عالی زنان نیز به‌عنوان یکی از استراتژی‌های مؤثر، سبب رشد و ارتقای جایگاه زنان در جامعه شد. زنان توانستند با تحصیل در سطوح عالی، به‌ویژه در رشته‌های مختلف علمی و تخصصی، در بخش‌های اقتصادی و حرفه‌ای فعالیت کنند و سهم بیشتری در توسعه کشور داشته باشند. این تغییرات در زمینه تحصیلات، به‌ویژه در دهه‌های اخیر، گام‌های بزرگی را در بهبود وضعیت زنان در جامعه ایرانی برداشته است.

یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه می‌گوید: "در سال‌های اخیر، افزایش سطح تحصیلات زنان به‌ویژه در دانشگاه‌ها باعث شد که بسیاری از آنان در عرصه‌های علمی و شغلی برجسته شوند و به‌طور فعال در تصمیم‌گیری‌های کشور مشارکت داشته باشند".

ه) پیامدها و نتایج تحول اجتماعی زنان

تحولات اجتماعی زنان پس از انقلاب اسلامی، به‌ویژه در چهار دهه اخیر، پیامدهای گسترده‌ای داشته است که برخی از آن‌ها مثبت و برخی دیگر منفی بوده‌اند. این تحولات باعث تغییرات عمیق در موقعیت اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی زنان شده است و اثرات آن همچنان در حال گسترش است. از جمله پیامدهای مثبت، می‌توان به افزایش آگاهی اجتماعی زنان اشاره کرد. به‌ویژه در سال‌های اخیر، با رشد فضای آموزشی و رسانه‌ای، زنان ایران آگاهی بیشتری از حقوق خود پیدا کرده‌اند و مشارکت اجتماعی آن‌ها در حوزه‌های مختلف افزایش یافته است. زنان امروز در بسیاری از زمینه‌ها، از جمله حوزه‌های علمی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی، نقش‌های کلیدی‌تری ایفا می‌کنند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه گفت: "آگاهی‌های اجتماعی باعث شده که بسیاری از زنان به حقوق خود پی ببرند و در تصمیم‌گیری‌های اجتماعی و فرهنگی مشارکت بیشتری داشته باشند". ارتقای جایگاه اقتصادی و اجتماعی زنان نیز از دیگر پیامدهای مثبت این تحولات بوده است. حضور زنان در بازار کار و افزایش مشارکت آنان در فرآیندهای اقتصادی و تولیدی، به رشد اقتصادی کشور کمک کرده و همچنین نقش زنان در تصمیم‌گیری‌های اقتصادی را تقویت کرده است. علاوه بر این، کاهش نرخ ترک تحصیل و افزایش ورود زنان به دانشگاه‌ها نیز از جمله موفقیت‌های چشمگیر در زمینه تحصیلی زنان به شمار می‌رود. زنان ایرانی امروز در بسیاری از رشته‌های دانشگاهی، حتی در حوزه‌های تخصصی، به نسبت مردان موفق‌تر عمل کرده‌اند.

بهبود شاخص‌های سلامت زنان یکی دیگر از دستاوردهای مهم پس از انقلاب اسلامی بوده است. با بهبود شرایط بهداشتی، افزایش دسترسی به خدمات درمانی و توجه به مسائل سلامت مادران، وضعیت سلامت زنان بهبود یافته است و شاخص‌هایی همچون امید به زندگی و کاهش مرگ و میر مادران باردار بهبود یافته است.

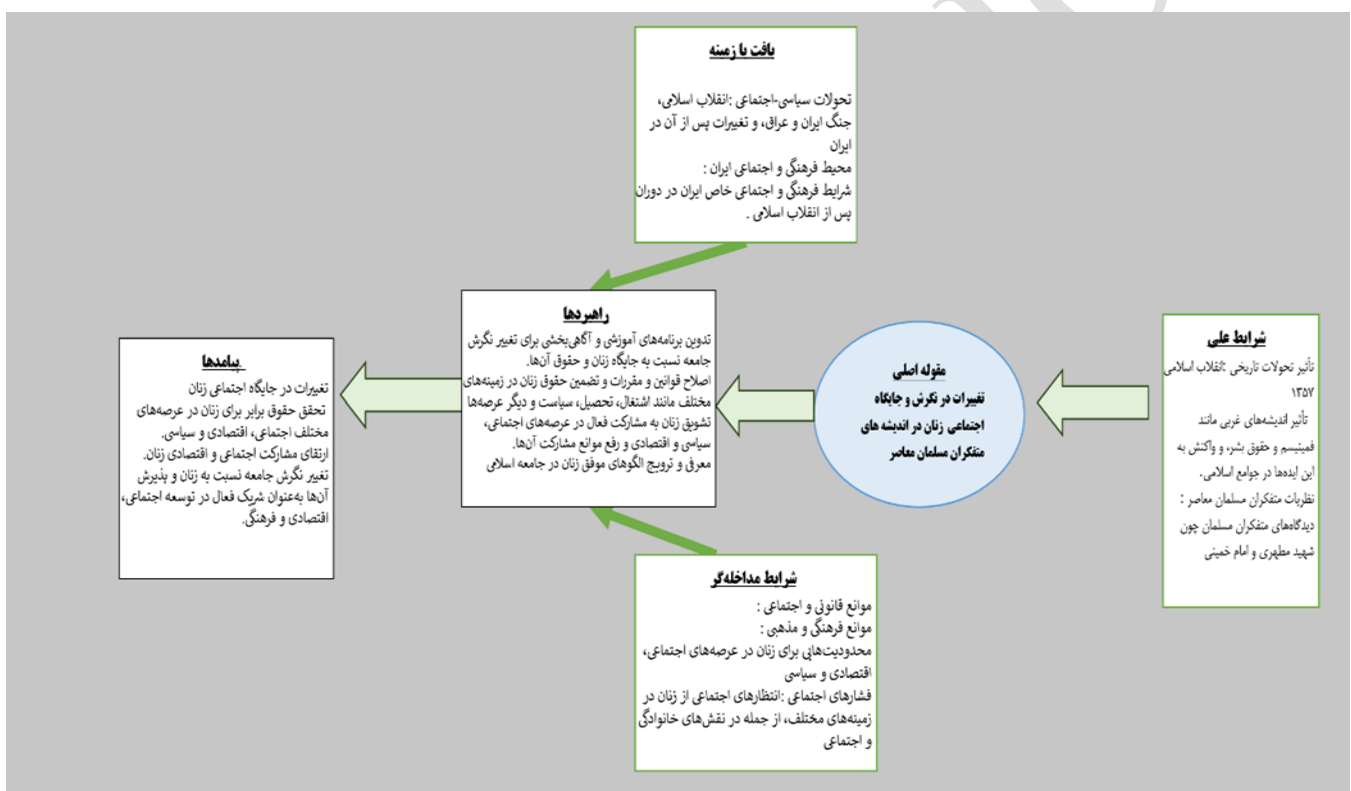
اما در کنار این دستاوردها، چالش‌های هویتی و تبعیض قانونی همچنان در جامعه باقی مانده است. به‌ویژه محدودیت‌های اجتماعی در زمینه‌های مختلف، همچنان زنان را در دستیابی به برخی حقوق برابر با مردان محدود می‌کند. برای مثال، زنان هنوز در برخی عرصه‌ها با تبعیض‌هایی نظیر محدودیت در اشتغال، حضور در برخی مشاغل، و حقوق برابر در خانواده روبرو هستند. یکی از مصاحبه‌شوندگان در این زمینه بیان می‌کند: "زنان هنوز با چالش‌های هویتی و فرهنگی مواجه‌اند و در بسیاری از زمینه‌ها همچنان شاهد تبعیض‌های قانونی و اجتماعی هستند".

مبارزه برای دستیابی به حقوق برابر و آزادی‌های اجتماعی همچنان ادامه دارد. بسیاری از زنان ایرانی در پی تغییرات تدریجی در سیاست‌ها و فرهنگ جامعه هستند و امیدوارند که بتوانند به حقوق کامل خود دست یابند. این مبارزه به‌ویژه در زمینه‌های حقوقی و سیاسی ادامه دارد، به‌طوری‌که زنان در تلاش‌اند تا در برابر محدودیت‌ها و موانع اجتماعی مقاومت کنند و به جایگاه شایسته خود دست یابند. در نتیجه، پیامدهای تحولات اجتماعی زنان نشان‌دهنده پیشرفت‌های قابل توجهی در زمینه‌های مختلف است، اما همچنان چالش‌های فراوانی پیش روی زنان قرار دارد که نیازمند تغییرات ساختاری و فرهنگی در جامعه است.

با توجه به داده‌های گردآوری شده و تحلیل‌های انجام شده بر اساس الگوی نظریه داده‌بنیاد، مدلی مفهومی برای تبیین سیر تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر طراحی گردید. این مدل بر اساس پنج مقوله اصلی شامل شرایط علی، شرایط زمینه‌ای، عوامل مداخله‌گر، راهبردها و پیامدها سازمان یافته است. در این چارچوب، تلاش شده است که پیوندهای مفهومی میان داده‌ها به گونه‌ای ترسیم شوند که نه تنها بازتاب‌دهنده منطق درونی اندیشه متفکران مسلمان در مورد هویت اجتماعی زنان باشد، بلکه تعامل این اندیشه‌ها با بسترهای اجتماعی، تاریخی، سیاسی و فرهنگی نیز مدنظر قرار گیرد.

شکل ۱

مدل نهایی پژوهش

بر اساس مدل طراحی شده (شکل ۱) می‌توان گفت: در بخش شرایط علی، عواملی شناسایی شده‌اند که زمینه اولیه شکل‌گیری برداشت‌های متفاوت از هویت زن در فضای فکری متفکران مسلمان را فراهم می‌آورند، از جمله انقلاب اسلامی ۱۳۵۷، تحولات گفتمانی پس از آن، و بازخوانی متون دینی با رویکردهای متنوع.

در بخش شرایط زمینه‌ای، مؤلفه‌هایی نظیر ساختارهای فرهنگی-اجتماعی، نظام آموزش رسمی، گفتمان‌های رسانه‌ای و سیاست‌گذاری‌های کلان بررسی شده‌اند که بر شکل‌گیری و تحول مفهوم هویت زنان اثرگذار بوده‌اند.

عوامل مداخله‌گر، نظیر گرایش‌های تفسیری متکثر، نحوه مواجهه با مدرنیته، چالش‌های فقهی، و نقش نهادهای دینی و سیاسی در تداوم یا تغییر نگرش‌ها نسبت به زن، در لایه‌های دیگر از مدل تحلیل شده‌اند.

راهبردهای برآمده از این وضعیت، شامل مواضع سه‌گانه سنت‌گرایی، تجددگرایی و تمدن‌گرایی است که هر یک با منطق و اهداف خاص خود، در پی تثبیت یا تحول جایگاه اجتماعی زنان برآمده‌اند.

در نهایت، پیامدهای این راهبردها، به‌صورت تأثیر بر سیاست‌گذاری، مشارکت اجتماعی و سیاسی زنان، بازتعریف نقش مادری، و شکل‌گیری یا تقویت هویت‌های جمعی زنانه تبیین شده است.

مدل طراحی‌شده در این پژوهش، تلاشی است برای درک ساختارمند از نحوه مواجهه متفکران مسلمان معاصر با مسئله زن، و از این طریق، پاسخ‌گویی به نیاز جامعه اسلامی به بازتعریف و تبیین هویتی زن بر اساس بنیان‌های دینی و مقتضیات عصری. این مدل می‌تواند به‌عنوان مبنایی نظری برای تدوین سیاست‌های جنسیتی، طراحی الگوهای بومی توانمندسازی زنان، و اصلاح نظام آموزش و تربیت اجتماعی مورد استفاده قرار گیرد.

افزون بر این، تحلیل مدل طراحی‌شده نشان می‌دهد که گفت‌وگو میان سنت و تجدد در زمینه هویت زن، تنها در سطح نظری باقی نمانده، بلکه به طور مستقیم بر جهت‌گیری‌های کلان در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی و سیاسی اثرگذار بوده است. این وضعیت، مسئولیت نخبگان دینی و اجتماعی را در بازخوانی اندیشه‌ها و ارائه قرائت‌های نوین، سنگین‌تر می‌سازد. از این‌رو، ضرورت دارد که تحول مفهوم هویت اجتماعی زنان نه به‌عنوان امری صرفاً نظری، بلکه به‌مثابه چالش و فرصتی اجتماعی تلقی شود که پرداختن به آن، پیش‌نیاز توسعه پایدار، عدالت جنسیتی و انسجام اجتماعی در جوامع مسلمان خواهد بود.

نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، سیر تحول مفهوم «هویت اجتماعی زنان» در اندیشه متفکران مسلمان معاصر مورد بررسی قرار گرفت. یافته‌ها نشان می‌دهند که این مفهوم از یک نگاه سنتی، ایستا و ذات‌گرایانه فاصله گرفته و جای خود را به رویکردی پویا، تاریخی، تدریجی و چندبعدی داده است. برخلاف نگرش‌های گذشته که هویت زن را عمدتاً در چارچوب نقش‌های خانوادگی و ویژگی‌های ذاتی و از پیش‌تعیین‌شده تعریف می‌کردند، متفکران مسلمان معاصر با توجه به تحولات اجتماعی، فرهنگی و معرفتی جهان اسلام، به بازخوانی و بازتعریف این هویت پرداخته‌اند. در این نگاه نو، زن نه صرفاً تابع ساختارهای قدرت و سنت، بلکه فاعلی آگاه، معناساز و مشارکت‌جو در فرآیند شکل‌گیری هویت خود معرفی می‌شود.

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های این تحول، عبور از ظاهرگرایی و بازگشت به قرائتی عقلانی، تأویل‌پذیر و زمینه‌مند از متون دینی است؛ به‌گونه‌ای که زنان مسلمان در این فرآیند، نه تنها به عنوان مفسران نوین متون دینی، بلکه به‌عنوان کنشگران فعال اجتماعی ظاهر می‌شوند. این تحول معرفتی، ریشه در دو منبع اصلی دارد: نخست، بازنگری در مبانی دینی و فقهی و کوشش برای استخراج ظرفیت‌های نهفته در شریعت برای برابری جنسیتی؛ دوم، تأثیر تجربه‌های زیسته و تحولات اجتماعی که زنان را به سمت نقش‌آفرینی بیشتر در حوزه‌های اجتماعی، علمی، فرهنگی و سیاسی سوق داده است.

متفکران مسلمان معاصر، با تأکید بر تلفیق عقلانیت، معنویت، عدالت و کرامت انسانی، تلاش می‌کنند الگوی بومی و درونی‌شده‌ای از هویت زن مسلمان ارائه دهند؛ الگویی که در عین وفاداری به اصول اسلامی، با نیازها و چالش‌های دنیای معاصر نیز همخوانی داشته باشد. این الگو، دارای ابعاد مختلفی است: بعد دینی که بر توازن میان آموزه‌های اسلامی و حقوق انسانی زنان تأکید دارد؛ بعد اجتماعی که بر ضرورت مشارکت فعال زنان در همه عرصه‌های عمومی تأکید می‌کند؛ بعد تاریخی که تفسیر مردسالارانه از سنت‌های دینی را نقد می‌کند؛ و بعد معرفتی که بر ضرورت تولید گفتمان دینی جدید با مشارکت زنان و مردان فرهیخته تأکید می‌ورزد.

در تحلیل روند تاریخی تحولات هویت زنان، می‌توان گفت که در دهه‌های ابتدایی انقلاب اسلامی، بازتولید هویت زن مسلمان عمدتاً بر مبنای الگوهای سنتی و فرهنگی صورت گرفت، که با تأکید بر نقش‌های خانوادگی و حضور محدود اجتماعی همراه بود. با گذشت زمان و افزایش سطح تحصیلات و آگاهی زنان، این الگو به تدریج دچار تغییر شد و زمینه برای بازتعریف جایگاه زن فراهم گردید. زنان، با دسترسی به آموزش و منابع معرفتی، توانستند به تحلیل متون دینی و فقهی بپردازند و بر پایه عقلانیت دینی، جایگاهی نو برای خود در جامعه تعریف کنند. این روند، منجر به شکل‌گیری نسل جدیدی از متفکران و فعالان زن مسلمان شد که تلاش دارند در چارچوب دین، مفاهیم نوینی از هویت، عدالت و برابری را تبیین کنند.

در سال‌های اخیر، مشارکت زنان در عرصه‌های گوناگون اجتماعی، فرهنگی، علمی و حتی سیاسی افزایش یافته و به بازتعریف بنیادین نقش‌ها و کارکردهای زنان در جامعه اسلامی انجامیده است. این تحول، نه تنها ناشی از تغییر در نگرش‌ها، بلکه حاصل بازنگری در ساختارهای نهادی از جمله نظام آموزشی، قوانین مدنی، سیاست‌های فرهنگی و گفتمان‌های رسمی نیز هست. بسیاری از متفکران بر این باورند که تحقق کامل هویت اجتماعی زنان مستلزم اصلاحات ساختاری در سطح نهادهای قدرت است؛ اصلاحاتی که بتواند به گسترش عدالت جنسیتی، حذف تبعیض‌های تاریخی و تأمین زمینه‌های مشارکت فراگیر زنان بینجامد.

در مجموع، پژوهش حاضر نشان می‌دهد که هویت اجتماعی زنان در اندیشه متفکران مسلمان معاصر، مفهومی ایستا و تک‌بعدی نیست، بلکه نتیجه تعامل پیچیده‌ای است میان منابع دینی، تحولات اجتماعی، تجربه‌های تاریخی و عقلانیت زمانه. این هویت در حال بازتعریف و بازسازی است؛ فرآیندی که هم از درون دین و هم از بیرون آن تغذیه می‌شود. متفکران معاصر تلاش دارند تصویری تازه و پویا از زن مسلمان ترسیم کنند که نه اسیر نگاه‌های وارداتی و غرب‌گرایانه باشد و نه در چارچوب‌های مردسالارانه سنتی محدود بماند. بلکه با بهره‌گیری از عقلانیت دینی، معنویت، عدالت و مشارکت اجتماعی، بتوان الگویی اصیل، بومی و متناسب با کرامت انسانی برای هویت زن مسلمان ارائه داد؛ الگویی که نه تنها با آموزه‌های اسلامی همخوان باشد، بلکه پاسخگوی نیازهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی دنیای امروز نیز باشد.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Bandezadeh, K. (2003). *Equality of Women and Men*. Roshanfekran va Motale'at-e Zanan.
- Fadlallah, M. H. (1999). *The Role and Status of Women in Islamic Law*. Dadgostar & Mizan.
- Fadlallah, M. H. (2004a). *Woman from Another Perspective*. Amir Kabir International Publishing.
- Fadlallah, M. H. (2004b). *The World of Women*. Sohravardi.
- Ghoreishi, F. *Reconstruction of Religious Thought in Iran*. Ghasideh Sara.
- Haddad Adel, G.-A. (2017). *Encyclopedia and Encyclopedic Writing*. Marja'.
- Hakimpour, M. (2003). *Women's Rights between Tradition and Modernity*. Naghamah-ye Nowandish.
- Hosseini Tehrani, M. H. (1984). *Translation of the Treatise Badi'a on the Interpretation of the Verse "Al-Rijal"*. Hikmat.
- Hosseini Tehrani, M. H. (1995). *A Perspective on Soroush's Theoretical Expansion and Contraction of Sharia*. Institute of Translation and Publishing of Islamic Sciences.
- Karbalaeei Nazar, M. (2020). *Woman and the Recovery of True Identity: Selected Sayings of Ayatollah Khamenei*. Islamic Revolution.
- Khorramshad, M. B. (2003). Religious Intellectualism in Iran's Direction. *Rahyaft-e Siyasi va Beynalmelali*(4).
- Khosropanah Dezfali, A. (2017). *Intellectualism and Intellectuals*. Kānoun-e Andisheh-ye Javan.
- Mehrizi, M. (2003). *Women and Religious Culture*. Hestinama.
- Mehrpour, H. (2000). *Discussions on Women's Rights (From National, Jurisprudential, and International Perspectives)*. Ettela'at.
- Mirahmadi, M. (2004). *Islam and Consultative Democracy* [PhD Dissertation, University of Tehran].
- Mojtahed Shabestari, M. (2004). *Reflections on a Human Reading of Religion*. Tarh-e No.
- Mojtahedi Shabestari, M. (2002). *Hermeneutics, Book, Tradition*. Tarh-e No.
- Sarparast Sadat, E. (2014). Transformations in Iranian Intellectuals' Understanding of Tradition and Crisis. *Strategic Research on Politics*, 11, 31-56.
- Shahroor, M. (2016). *The Book and the Qur'an: A Contemporary Reading*. Dar al-Ahali.
- Shams al-Din, M. M. (2003). *Limits of Veiling and Gazing in Islam*. Al-Hoda.
- Zolfali, J., & Ghaffari. (2009). A Sociological Analysis of the Social Identity of Female Students at the University of Gilan. *Journal of Youth, Culture, Society Research*.